

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Анотація

У записці представлено особливості функціонування малих форм господарювання в аграрному секторі України, у т. ч. фермерських господарств, особистих селянських господарств та фізичних осіб – підприємців, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства. На основі аналізу наявних проблем у цій сфері обґрунтовано основні напрями удосконалення організаційно-правового забезпечення подальшого розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Сільське господарство України функціонує в умовах багатуукладності, що передбачає можливість реалізації підприємницької ініціативи виробниками сільськогосподарської продукції різних організаційних форм. Державна служба статистики України виділяє такі види сільськогосподарських товаровиробників¹: сільськогосподарські підприємства; фермерські господарства; господарства населення.

Довідково. Сільськогосподарські підприємства – економічно самостійні господарські ланки з правом юридичної особи, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції з метою її реалізації та діють на засадах підприємництва; до складу сільськогосподарських підприємств включають також фермерські господарства. Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства.

Відповідно до п. 3 ст. 55 Господарського кодексу України² суб'єкти господарювання поділяються на суб'єкти мікропідприємництва, суб'єкти малого, середнього та великого підприємництва за критеріями кількості

---

¹ Сільське господарство за 2016 рік: Стат. зб. – К.: Держстат України, 2017. 246 с.

² Господарський кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Голос України. – 2003. – № 49. – 14 березня.

працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік. Слід відмітити, що в ЄС при типології виробників сільськогосподарської продукції за розмірами господарювання, в тому числі й поділі їх на малі, середні та великі використовується *показник економічного розміру*. Він ґрунтується на економічному параметрі стандартного випуску (Standard Output – SO) і означає можливу вартість продукції, яку виробник здатний отримувати, оперуючи наявним потенціалом і ведучи діяльність у певному регіоні. Економічний розмір агрогосподарства у країнах ЄС визначається на основі даних про площі посівів та поголів'я тварин з використанням коефіцієнтів SO – вартості стандартного випуску продукції на одиницю площі чи одну голову тварин. Коефіцієнти SO розраховуються у розрізі виокремлених для цієї мети регіонів. Підсумок вартостей SO окремих видів сільськогосподарських культур та тварин характеризує загальний економічний розмір господарства. Виробники сільськогосподарської продукції за економічним розміром поділяються на 14 класів у діапазоні: від "менше за 2 тис. євро" до "більше за 3 млн євро". У межах цих класів виділяються групи малих, середніх та великих господарств, всередині цих груп навіть виділені підгрупи "дуже малі" і "малі", "середньо малі" і "середньо великі", "великі" та "дуже великі". Такий поділ дає можливість країнам – членам ЄС уточнювати параметри відповідних груп з урахуванням національної специфіки. Водночас господарства першого класу економічного розміру (із вартістю SO до 2 тис. євро) не відносяться до жодної групи: ні в одній країні ЄС вони не включаються до Мережі облікових даних FADN (Farm Accountancy Data Network)³.

Угодою про асоціацію України з ЄС передбачено зближення сторін у сфері розвитку сільського господарства і села. Це означає, що Україні необхідно запроваджувати адаптовану до європейської систему типологізації виробників сільськогосподарської продукції, в тому числі переходити до

---

³ Прокопа І.В. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: Європейський досвід для України / І.В. Прокопа, І.М. Демчак // Економіка і прогнозування. – 2017. - № 1 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.058>.

визначення їх економічної величини на основі стандартного випуску (SO)⁴. Це зазначалось і на слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, які відбулися у жовтні 2016 р.⁵, де було відмічено, що на сьогодні в Україні питання поділу виробників сільськогосподарської продукції на малі, середні та великі залишається не до кінця врегульованим.

В Україні найпоширенішими суб'єктами малого підприємництва в аграрному секторі є фермерські господарства, особисті селянські господарства (прототип сімейного фермерського господарства) та фізичні особи – підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства.

В 2017 р. в Україні налічувалося 34,1 тис. фермерських господарств, 4,1 млн особистих селянських господарств. Порівняно з 2015 р. кількість фермерських господарств збільшилась на 5,7 %, особистих селянських господарств – зменшилась на 1,5 %. Фізичних-осіб підприємців у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних з ним послуг в 2016 р. було зареєстровано 23,5 тис., порівняно в 2015 р. їх кількість зменшилась на 9,1 % (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість фермерських господарств, особистих селянських господарств та фізичних-осіб підприємців, од.*

	2015	2016	2017
фермерські господарства ¹	32303	33682	34137
особисті селянські господарства ² , тис. од.	4136,8**	4108,4**	4075,2***
фізичні-особи підприємці у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних з ним послуг ³	25824	23478	-

¹ на 1 листопада;

⁴ Там само.

⁵ Комітетські слухання на тему "Трансформація агропромислового комплексу України. Стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств та їх оподаткування" від 12 жовтня 2016 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/72589.html>.

² домогосподарства, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства" (далі – особисті селянські господарства).

** на 1 січня; *** на 1 березня;

³ Діяльність суб'єктів господарювання за 2016 рік. // Стат. збірн. Держстат України. - 2017. 588 с.

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Малі форми господарювання в Україні роблять суттєвий внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції та залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечують продовольчі потреби населення⁶ та належний рівень продовольчої безпеки держави.

Так, у 2016 р. господарства населення забезпечили виробництво 43 % валової продукції сільського господарства (в т.ч. продукції тваринництва – 54,4 %, рослинництва – 38,7 %). Найбільш трудомістке виробництво сільгосппродукції зосереджено саме в господарствах населення, ними вирощується: 85,9 % овочів, 97,8 % картоплі, 81,5 % плодових та ягідних культур, 21,3 % зернових та зернобобових культур, які використовуються для годівлі власної худоби та птиці; утримується: 77 % поголів'я корів, 97,3 % кролів, 93,4 % коней, 85,8 % овець та кіз, 46,5 % свиней, 45,5 % птиці, 98,1 % бджолосімей; забезпечується виробництво 73,9 % молока, 46,6 % яєць, 98,5 % меду та 87,2 % вовни.

Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість з них займається виробництвом рослинницької продукції. Питома вага фермерських господарств у загальній структурі виробництва продукції у 2016 р. становила 8,7 % (в т.ч. продукції рослинництва – 11,2 %, тваринництва – 2 %). Вирощування зернових і технічних культур є основною спеціалізацією більшості фермерських господарств, ними вирощується: 13,4

---

⁶ Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=8&Itemid=350.

% зернових та зернобобових культур, 19,4 % соняшнику, 6,9 % буряку цукрового. Ними також вирощується 4,8 % плодових та ягідних культур, 3,2 % овочевих культур; утримується: 1,9 % корів, 4,1 % свиней, 3,4 % овець та кіз; забезпечується виробництво 1,8 % молока, 0,6 % яєць від загального обсягу виробництва відповідної продукції. Як видно, продукція тваринництва у діяльності фермерських господарств посідає незначне місце. Водночас спеціалізовані на виробництві свинини й продукції скотарства підприємства слід вважати найбільш стійкими серед сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств. Саме такий тип фермерських господарств є найпоширенішим у розвинутих європейських країнах; він має значну фінансову підтримку з боку держави, оскільки забезпечує найефективніше використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів, усуває сезонність сільськогосподарського виробництва.

У сучасній структурі сільськогосподарського виробництва сільськогосподарські підприємства⁷ (переважно великі аграрні формування) займаються виробництвом менш трудомістких, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур. Так, ними вирощується: 66,7 % соняшнику, 65,3 % зернових та зернобобових культур, 88,3 % буряку цукрового (рентабельність цих культур у сільськогосподарських підприємствах у 2016 р. становила 61,9 %, 37,8 % і 24,6 % відповідно). Частка продукції тваринництва у загальному розподілі становила: птиця – 53,4 %, свині – 49,4 %, яйця – 53,4 %⁸.

Таким чином, нині в сільському господарстві України відбулась поляризація у виробництві сільськогосподарської продукції – самозайняті найменші форми господарювання домінують у виробництві трудомісткої та низькорентабельної продукції, тоді як великі індустріальні

---

⁷ Розраховано за даними Державної служби статистики без врахування фермерських господарств

⁸ Сільське господарство за 2016 рік: Стат. зб. – К.: Держстат України, 2017. – С 178.

високотоварні агроформування – високоприбуткової та низько трудомісткої⁹.

Недостатнє використання технічних засобів і переважання ручної праці у господарствах населення обумовлюють низьку продуктивність праці, проте ресурсовіддача у них є вищою порівняно з сільгоспідприємствами. Так, господарства населення, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами, найефективніше використовують земельні ресурси (табл. 2).

Таблиця 2

Ефективність виробничої діяльності сільськогосподарських виробників

України у 2016 р., у постійних цінах 2010 р.*

показник	господарства усіх категорій	сільськогосподарські підприємства		господарства населення
			у тому числі фермерські господарства	
вартість валової продукції (млн грн.)	254640,5	145119,0	22101,4	109521,5
у т.ч. на 1 га, тис. грн.	7,2	7,1	5,0	7,3
вартість валової продукції рослинництва (млн грн.)	185052,1	113392,6	20705,3	71659,5
у т.ч. на 1 га, тис. грн.	5,2	5,5	4,7	4,8
вартість валової продукції тваринництва (млн грн.)	69588,4	31726,4	1396,1	37862,0
у т.ч. на 1 га, тис. грн.	2,0	1,5	0,3	2,5

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Господарствами населення за підсумками 2016 р. з розрахунку на 1 га сільгоспугідь було вироблено на 2,8 % валової продукції більше порівняно з сільськогосподарськими підприємствами загалом, в тому числі на 46 % більше порівняно з фермерськими господарствами.

У тваринництві господарства населення використовують земельні ресурси найефективніше: вартість валової продукції тваринництва на 1 га становила 2,5 тис. грн., що у 1,7 рази більше, ніж у сільськогосподарських

⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України №6490 від 24.05.2017 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61865.

підприємств загалом, в тому числі у 8,3 рази більше, ніж у фермерських господарств. У рослинництві ресурсовіддача у господарствах населення є на 12,7 % нижчою, ніж у сільськогосподарських підприємств загалом, в тому числі порівняно із фермерськими господарствами є вищою на 2,1 %.

Продуктивність праці у селянських господарствах, за експертними оцінками, у 2014 р. була у понад у 14 разів нижчою, ніж у підконтрольних агрохолдингам дочірніх підприємствах та відокремлених структурних підрозділах, а також у 8 разів нижчою, ніж у фермерських господарствах. Так, якщо у селянських господарствах вироблено продукції на 26,55 тис. грн. на 1 працівника, то в підконтрольних агрохолдингам – 376,7, у фермерських господарствах – 205,9 тис. грн. на 1 працівника¹⁰. Крім іншого, це пояснюється обмеженими можливостями особистих селянських господарств щодо застосування механізації і впровадження нових технологій, вимушеним використанням здебільшого ручної праці.

Хоча протягом останніх років в господарствах населення покращується матеріально-технічна база, зокрема, збільшилась частка сільських домогосподарств, які мають техніку, з 17,4 % у 2014 р. до 19 % у 2017 р., їх незначне зростання в відсотковому виразі не створює належних умов щодо вирішення проблеми технічного оснащення цих господарств, що значною мірою впливає на повне та своєчасне виконання комплексу робіт по вирощуванню та збиранню сільськогосподарських культур.

У 2017 р. частка сільських домогосподарств, які мали трактори, становила 23,7 %, комбайни – 1,7 %, плуги – 31,3%, борони – 29,3 %, крупорушку – 21,6 %, сепаратор – 14,2 %, культиватори – 13,4 %, сівалки – 14,5 %, автомобіль вантажний – 3,1 %. При цьому частка сільських домогосподарств з площею землі понад 1,00 га, які мали техніку, становила 35 %, у тому числі: трактори – 37,1 %, автомобілі вантажні – 5,2 %, комбайни

---

¹⁰ Кропивко М.Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК . - 2017 - № 4. – С. 5-16

– 3,7 %, плуги – 48,4 %, борони – 43,7 %, крупорушки – 24,5 %, сепаратори – 15,5 %, культиватори – 22,9 %, сівалки – 22,7 %¹¹.

Забезпеченість фермерських господарств сільськогосподарською технікою знаходиться на низькому рівні: у 2016 р. на 100 зареєстрованих фермерських господарств припадав 1 кормозбиральний комбайн, 1 картоплезбиральний комбайн, 2 картоплесаджалки, 27 зернозбиральних комбайнів, 28 тракторних причепів, 42 вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів, 60 сівалок всіх видів; найкращий рівень забезпечення відмічався тракторами всіх марок – 108 шт.

У 2016 р.¹² порівняно з 2014 р. у фермерських господарствах збільшилась кількість тракторів на 7,9 %, вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів – на 2,8 %, дощувальних машин – на 47,2 %, комбайнів зернозбиральних – на 9,7 %, комбайнів льонозбиральних – у 2,2 рази. За цей же період зменшення кількості тракторних причепів становило 5,8 %, комбайнів кукурудзозбиральних – 17,6 %, комбайнів кормозбиральних – 4,5 %, бурякозбиральних машин - 15,7 %, доїльних установок та апаратів – 5,2 %, роздавачів кормів для великої рогатої худоби – 2,5 %.

Такий рівень техніко–технологічного оснащення фермерських господарств в Україні спричиняє недоодержання ними валових зборів з одиниці площі, які є у 2,1–3,2 рази меншими від показника валових зборів зарубіжних країн. Адже на збирання врожаю аграрій має не більше двох тижнів, якщо час подовжується, то частина врожаю гине¹³.

Суттєвою проблемою є недосконалість програм державної підтримки фермерських господарств. Нерівномірність надання підтримки протягом року і відсутність чітких критеріїв відбору фермерських господарств, зміни порядку виділення коштів з державного бюджету, ускладнення процедури

¹¹ Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості. Стат. бюлет. Держстат. – 2017. – С. 20.

¹² Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2016 році. Стат. бюлет. Держстат. – 2017. – С. 7.

¹³ Карпенко О.В. Аналіз стану та конкурентоспроможності фермерських господарств в контексті складових економічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/nauka/2016/54-Karpenko.pdf>

подання документів на розгляд комісій, встановлення додаткових обмежень призводять до зменшення кількості отримувачів такої підтримки із числа фермерських господарств, а також до відмови самих фермерів у отриманні такої підтримки.

Починаючи з 1998 р. для агросектора діяв спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість, який дозволяв акумулювати кошти з ПДВ на спеціальних рахунках для власних потреб виробників. Замість ПДВ аграрії сплачували фіксований сільськогосподарський податок у розмірі 0,45 % від вартості землі. Такі правила дозволили у 2014 р. додатково інвестувати у виробництво близько 24 млрд грн.: 19,8 млрд грн. - завдяки спецрежимам ПДВ, 3,6 млрд грн. - завдяки єдиному фіксованому податку, у 2015 р. – 32 млрд грн: 28 млрд грн. та 4 млрд грн. відповідно¹⁴.

Однією з пріоритетних умов співпраці з МВФ в рамках програми розширеної підтримки української економіки було скасування пільгового оподаткування аграрного сектора. З 1 січня 2016 р. набрали чинності зміни до Податкового кодексу та норми нового бюджету, згідно яких для сільгоспвиробників запроваджена диференційована система дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій. Зокрема, виробники зернових і технічних культур 85 % суми ПДВ перераховують до держбюджету, 15 % ПДВ акумулюють на спецрахунках. Виробники молока, ВРХ 20 % ПДВ платять до бюджету, 80 % відкладають на спецрахунках. При реалізації решти сільгосппродукції ПДВ сплачується в пропорції 50 на 50 %: половину аграрії сплачують до бюджету, половину залишають собі. Таке диверсифіковане нарахування ПДВ створювало труднощі в адмініструванні податків. Крім того, з 0,45 % до 0,81 % зросла ставка єдиного фіксованого податку¹⁵.

---

¹⁴ Павленко О. Спецрежим ПДВ: врятувати сільське господарство і догодити МВФ. // Економічна правда (інтернет-видання) 22 бер. 2016 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/03/22/586322/>

¹⁵ Там само

У 2017 р. був змінений спосіб підтримки аграрної галузі – спеціальний режим оподаткування ПДВ для сільськогосподарських виробників замінений державними дотаціями. Так, бюджетна дотація виплачувалася виробникам щомісяця пропорційно частці сплаченої до бюджету суми ПДВ за визначеними видами діяльності в загальній сумі сплати ПДВ¹⁶. Під програму фінансової підтримки підпадали такі види діяльності: птахівництво; розведення ВРХ, коней, свиней, овець, кіз і інших тварин; вирощування овочів, баштанних культур, коренеплодів, бульбоплодів, зерняткових, кісточкових, ягід, горіхів та інших фруктів, тютюну; переробка молока, виробництво м'яса, масла, сиру та інших харчових продуктів. Тобто право на дотації мали тільки ті підприємства, які заплатили ПДВ за визначеними видами діяльності більше, ніж суми, заявлені до відшкодування за всіма видами діяльності підприємства.

Як показують підсумки 2017 р., із застосуванням в Україні нового механізму дотацій сільгоспвиробників, який прийшов на зміну спецрежиму ПДВ, дрібні та середні виробники фактично були позбавлені можливості отримати таку підтримку.

Зокрема, всього до Реєстру отримувачів бюджетних дотацій (РОБД) в 2017 р. було внесено понад 2,2 тис. сільгосппідприємств, з них фактично отримали бюджетні дотації хоча б за один місяць понад 1,7 тис. агровиробників або 77 % від загальної їх чисельності в РОБД. Причому підприємства двох надпотужних груп птахівничих компаній отримали 44,5 % від загальної суми дотацій – майже 1,8 млрд грн. До топ-10 найбільших отримувачів цього виду державної підтримки поряд із найбільшими виробниками курятини увійшли також три компанії з виробництва свинини. Вони змогли акумулювати у своєму розпорядженні близько 2,0 млрд грн. бюджетних дотацій. При цьому майже 40 % від загальної кількості

---

¹⁶ Станом на 29.12.2017 р. Мінагрополітики перераховано 4000 млн грн. (100 % від запланованого обсягу) на небюджетний рахунок, відкритий в Державній казначейській службі України, для автоматичної виплати дотацій у рамках держпідтримки сільгосптоваровиробників, відповідно до Порядку розподілу бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, затвердженого КМУ від 08.02.2017 № 83

реципієнтів державної фінансової підтримки за цим напрямом отримали за рік менше 100 тис. грн. бюджетних дотацій¹⁷.

У 2017 р. державна фінансова підтримка фермерських господарств здійснювалась на поворотній основі за бюджетною програмою 2801460 "Надання кредитів фермерським господарствам", відповідно до якої обсяг такої підтримки затверджено у розмірі 65 млн грн.¹⁸ (212 фермерських господарств отримали право на одержання цієї допомоги, що становило 0,6 % від загальної їх кількості), а також за бюджетною програмою 2801490 "Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу" (на виконання заходів якої виділено 3,8 млн грн.).

До 2018 р. державна підтримка поширювалася переважно на сільгоспвиробників, які мають юридичний статус, а також на фізичних осіб-підприємців (платників ПДВ), тоді як господарства населення, в тому числі особисті селянські господарства, не могли розраховувати на неї (за виключенням напрямів допомоги, які діяли у 2013 р.: дотація за утримання та збереження молодняку ВРХ, дотація за вирощених та проданих на забій ВРХ та свиней, а також виплата часткового відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння).

Довідково. За даними Мінагрополітики у 2013 р. по дотацію за збереження молодняку ВРХ звернулося 288 тис. селян, яким нараховано 363,6 млн грн. А такою державною програмою підтримки як виплата часткового відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння у 2013 р. скористалися 5,2 тис. селян, яким нарахували 21,1 млн грн. У 2013 р. було запроваджено новий напрям державної підтримки – виплата дотації за вирощений та проданий на

---

¹⁷ Тулуш Л. Незважаючи на 100% фінансування у 2017 році дія режиму квазіаккумуляції виявилася неефективною – Інститут аграрної економіки. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/2200-nezvazhayuchy-na-100-finansuvannya-u-2017-rotsi-diya-rezhymu-kvaziakumulyatsiyi-vuyavylasya-neeefektyvnoyu-institut-ahramoyi-ekonomiky.html>

¹⁸ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 14 лютого 2017 року № 65 «Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті на 2017 рік для надання фінансової підтримки фермерським господарствам на поворотній основі (КПКВК 2801460 "Надання кредитів фермерським господарствам")». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=23533>

забій молодняк великої рогатої худоби та свиней (крім свиноматок і кнурів). Станом на 1 грудня 2013 р. для отримання дотації звернулося понад 42 тис. фізичних осіб за реалізовані ними близько 55 тис. голів молодняку ВРХ. Також цією підтримкою могли скористатися сільгоспкооперативи і фермери. Саме останні здали більше 6 тис. голів молодняку ВРХ та 54 тис. голів свиней. За цим напрямком підтримки було нараховано 80,9 млн грн. дотацій¹⁹.

У 2018 р. Урядом запроваджено нову бюджетну програму підтримки фермерських господарств 2801230 "Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств", загальна сума асигнувань на 2018 р. становить 1 млрд грн. Державна підтримка фермерських господарств²⁰ буде здійснюватися за такими напрямками:

- часткова компенсація вартості закупленого у суб'єктів насінництва насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції;
- часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами (у розмірі 90 % вартості, але не більше ніж 10000 гривень);
- фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (у розмірі 70 % вартості придбаного обладнання без урахування сум ПДВ);
- часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (у розмірі 40 % її вартості без урахування ПДВ);
- здешевлення кредитів (у розмірі 1,5 облікової ставки НБУ).

При цьому одержувач може скористатися фінансовою підтримкою за цими напрямками не більше одного разу протягом бюджетного року. Підтримку можуть отримати як фермерські господарства (юридичні особи)

¹⁹ Мінагрополітики вже 2-й рік поспіль підтримує одноосібників, які займаються молочним скотарством [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/11785>.

²⁰ Постанова КМ України від 07 лютого 2018 № 106 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств». // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 41. – 28 лютого.

так і сімейні фермерські господарства (СФГ, створені без набуття статусу юридичної особи). Крім цього вони можуть скористатися й іншими окремими видами державної підтримки, що передбачені на 2018 рік²¹.

Водночас якість та доступність фінансової підтримки малих форм господарювання викликає сумніви у селян. Так, за даними соціологічного дослідження "Оцінка інструментів державної підтримки сільськогосподарських виробників", що проводилось на замовлення ФАО протягом червня-липня 2017 р.²², 62,3 % господарств населення і 47,7 % сільськогосподарських підприємств не вірять у механізм державної підтримки і тому не виявляють ентузіазму при участі у програмах; 31,3 % господарств населення і 32,3 % сільськогосподарських підприємств вважають, неможливо стати учасником без попередніх домовленостей; 31,3 % сільськогосподарських підприємств однією з причин, які перешкоджають або можуть перешкоджати участі в програмах державної підтримки виробників сільгосппродукції, назвали складну бюрократичну процедуру отримання довідок, дозволів, сертифікатів. Близько чверті малих і середніх українських фермерів взагалі не знають про існування будь-яких програм державної підтримки, а ще 59 % обізнані з вибірковою інформацією. Водночас лише 15,1 % опитаних добре володіють інформацією про державні програми і проявили інтерес, принаймні, до деяких із них.

У 2018 р. Урядом передбачено також державну дотацію фізичним особам за утримання молодняка великої рогатої худоби²³, який народився у господарствах у поточному році та є ідентифікованим й зареєстрованим в

---

²¹ 2801580 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників"; 2801350 "Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними"; 2801540 "Державна підтримки галузі тваринництва"; 2801030 "Фінансова підтримку заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів"; 2801180 "Фінансова підтримку заходів в АПК"; 2801460 "Надання кредитів фермерським господарствам".

²² Соціологічне дослідження "Оцінка інструментів державної підтримки сільськогосподарських виробників" проводилось центром "Соціальний моніторинг" на замовлення ФАО протягом червня-липня 2017 року. Було опитано 2051 юридична особа, в тому числі 1607 підприємств, які спеціалізуються в рослинництві та 444 – в тваринництві. Крім того, дослідження охопило до 600 домогосподарств, які вирощують продукцію для продажу. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // <http://minagro.gov.ua/uk/node/25371>

²³ Постанова КМ України від 07 лютого 2018 № 107 "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва".// Урядовий кур'єр. – 2018. – № 41. – 28 лютого.

установленому порядку до тринадцятимісячного віку. Дотація за молодняк надається за кожні чотири місяці його утримання наростаючим підсумком з урахуванням його віку у розмірі: за період утримання віком від 1 до 5 місяців – 300 грн. за голову; від 5 до 9 місяців – 700 грн. за голову; від 9 до 13 місяців – 1500 грн. за голову. Загальний обсяг дотації за молодняк не може перевищувати 2500 гривень із розрахунку на одну голову молодняка.

Підтримка особистих селянських господарств, які залишаються основними виробниками продукції ВРХ і молока, необхідна з огляду на триваючу кризу у тваринництві – поголів'я ВРХ стрімко скорочується, станом на 1.01.2018 р. його кількість становила 3573,7 тис. голів (у т.ч. корів – 2040,5 тис. голів) порівняно з 25194,8 тис. голів ВРХ (у т.ч. корів – 8527,6 тис. голів) на 1.01.1990 р. (падіння у 7,1 і 4,2 рази відповідно). Ця проблема загострилася і у зв'язку з тим, що якщо у 1990 р. 85,6 % ВРХ утримували сільгосп підприємства (в т.ч. корів – 73,9 %), а господарства населення утримували відповідно 14,4 % ВРХ (в т.ч. 26,1 % корів), то в 2017 р. господарствами населення утримувалося 97,9 % ВРХ, в т.ч. 77,4 % корів.

Водночас, «консервація» сучасного стану щодо найвагомішої форми господарювання – особисте селянське господарство – носить загрозу стабільному соціально-економічному розвитку сільського господарства, через недосконалість системи контролю якості сільськогосподарської продукції, виробленої у господарствах населення. Господарства населення переважним чином збувають свою продукцію на місцевих ярмарках та ринках або «з рук» (лабораторний нагляд за товарами, що на них реалізуються, є недосконалим або взагалі не проводиться), що може нести загрозу здоров'ю населення через низьку її якість.

Питання стандартизації, зважаючи його важливість у цілому для аграрної галузі у контексті взятих Україною євроінтеграційних зобов'язань, нині є дуже гострим саме для тваринницької галузі. Об'єктивна неможливість запровадження українськими домогосподарствами євростандартів призведе до їх виходу із внутрішнього ринку та

переорієнтації виробництва продукції виключно для власного споживання, що в умовах домінування таких виробників на ринку тваринницької продукції посилює загрози продовольчій безпеці держави²⁴.

Для забезпечення можливості офіційного збуту селянські господарства повинні дотримуватись необхідних вимог безпечності, що можливе лише за рахунок технологічного оновлення виробництва (спеціалізовані пункти забою, уникнення контакту молока з повітрям, швидке охолодження молока тощо). Самостійно такі проблеми селянські господарства вирішити не в змозі.

Для переважної більшості фермерських господарств теж існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів²⁵.

Невизнання особистих селянських господарств населення як економічних суб'єктів унеможлиблює їх ідентифікацію як виробників товарної продукції. Особисті селянські господарства населення не є юридичними особами та фізичними особами - підприємцями, а отже і не є суб'єктами підприємництва, які повинні проходити процедури державної реєстрації. У такому вигляді вони не можуть вважатися виробниками товарної продукції, оскільки не забезпечують встановлені законодавством вимоги щодо сертифікованого виробництва сільськогосподарської продукції.

З прийняттям Закону України 1067-VIII від 31.03.2016 «Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»²⁶ фермерські господарства відтепер можуть бути не тільки у статусі юридичної особи, а й

²⁴ Шубравська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору / Шубравська О.В., Прокопенко К.О. // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 63-73.

²⁵ Русан В.М. Щодо перспектив відновлення тваринницької галузі в Україні. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tvarynyctvo-3a8bd.pdf>

²⁶ Закон України « Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 року № 1067-VIII. Урядовий кур'єр. – 2016. - № 87. – 11 травня . [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.

діяти без статусу юридичної особи і організовуватися на основі діяльності фізичної особи-підприємця. Членами такого господарства можуть бути лише фізична особа-підприємець та члени її сім'ї. Такі господарства отримують статус сімейних фермерських господарств (СФГ). Якщо діяльність провадиться спільно з членами сім'ї, то між ними має бути укладений договір про створення сімейного фермерського господарства. Такий договір повинен містити умови, визначені в ч. 5 ст. 81 ЗУ «Про фермерські господарства», та має бути нотаріально посвідченим. Для виконання сезонних і окремих робіт, які пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок, сімейні фермерські господарства можуть залучати додаткових працівників.

Поряд з позитивними наслідками законодавчих змін варто також звернути увагу і на те, що СФГ, організовані на основі діяльності фізичної особи-підприємця, у податкових відносинах не мають тих пільг, які мають фермерські господарства-юридичні особи. Так, наприклад, Податковим кодексом передбачений спеціальний податковий режим для сільськогосподарських товаровиробників – спрощена система оподаткування платників податку 4 групи. Водночас Кодекс відносить до сільськогосподарських товаровиробників лише юридичних осіб (пп. 14.1.235 ПКУ). Отже, сімейні фермерські господарства, організовані на основі діяльності фізичної особи-підприємця, на цьому режимі перебувати не зможуть²⁷.

Прийняті зміни до Закону України "Про фермерське господарство" не спонукають особисті селянські господарства трансформуватися у фермерські. Оформлення фермерського господарства і подальше набуття статусу СФГ потребує від них додаткових витрат коштів (сплату податків, єдиного соціального внеску, реєстраційні збори тощо), часу і зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо.

---

²⁷ Гуменюк Р. Які пільги поширюються на сімейні фермерські господарства. Коментар юриста [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=na-aki-pilgi-cekati-simejnim-fermerskim-gospodarstvam>.

Привабливість вибору селянином офіційного статусу підприємця має бути підтримана доступністю для нього переваг учасника прозорих ринків продукції та засобів виробництва, поширення на селянське господарство, що набуло підприємницький статус, переваг одержувача державної допомоги або учасника цільових програм розвитку певних напрямів господарювання (наприклад, сімейних ферм), суб'єкта спрощеної системи оподаткування й обліку.

В Україні, за експертними оцінками, серед особистих селянських господарств налічується 700–800 тис. таких, що відповідають прийнятим у світі критеріям СФГ²⁸, які могли б набути статус суб'єкта підприємницької діяльності (сімейних ферм) без створення юридичної особи та бути повноцінними учасниками аграрного ринку.

Світовий досвід показує, що основу аграрного сектору країн з розвинутою ринковою економікою становлять саме малі та середні сільськогосподарські товаровиробники – фермерські господарства сімейного типу. Саме для цих форм господарювання застосовуються найбільші за кількістю спрощення в реєстрації, веденні обліку, звітності, найсуттєвіші за обсягом податкові пільги та пряма державна підтримка.

За даними Світової Організації продовольства та сільського господарства (ФАО), у сімейних фермерських господарствах – найбільш поширеній формі господарювання у сільській місцевості – виробляється понад 83 % валового виробництва продукції тваринництва та понад 51 % продукції рослинництва у світі. В Європі сімейні та переважно самозайняті форми господарювання в сільській місцевості домінують практично в усіх галузях сільського господарства. В ЄС біля 85 % усіх ферм є сімейними, вони обробляють біля 70 % всіх сільськогосподарських земель²⁹.

---

²⁸ Бородіна О, Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. // ZN. - 2016. - №1076. - 15 січня - 22 січня. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://dt.ua/agriculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html>.

²⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України № 7060 від 04.09.2017 «Про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення і розвитку сімейних фермерських господарств та припинення корупційних зловживань у сфері

Особливі механізми у спрямуванні прямої підтримки і оподаткуванні сімейних фермерів регулюються не лише на національному рівні, але і на рівні Євросоюзу. Згідно Директиви 112/2006 Ради Європи, наприклад, встановлюються єдині підходи у наданні найменшим фермерським господарствам права сплачувати ПДВ за паушальним методом (по компенсаційним ставкам від всієї ціни (вартості), а не ставкам на додану вартість у ній). Іншим прикладом є Директива 1307/2013, яка встановлює правила прямих виплат фермерським господарствам в контексті реалізації Спільної Аграрної Політики на 2014-2020 роки. Згідно неї країни Євросоюзу зобов'язані спрямовувати не менш ніж 25 % від першого пілару (загального обсягу коштів на пряму підтримку) на виплати починаючим фермерам протягом перших п'яти років їх діяльності³⁰.

Державна політика щодо стимулювання розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі України повинна ґрунтуватися насамперед на вирішенні питання подальшого функціонування господарств населення. **Важливу роль у цьому мають відігравати сімейні фермерські господарства як невід'ємна складова перспективної моделі вітчизняного аграрного сектора**³¹. При цьому заходи державної підтримки мають спрямовуватися на посилення організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням в сільськогосподарські кооперативи (за схемою господарства населення → сімейні фермерські господарства → сільськогосподарські кооперативи).

З цією метою необхідно здійснити наступні першочергові заходи:

розпорядження землями державної та комунальної власності» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62449.

³⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України № 6490 від 24.05.2017 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61865

³¹ Прокопа І.В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 16-23

1. Верховній Раді України:

- прийняти проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 6490 від 24 травня 2017 р., яким передбачається створення правових, економічних та соціальних передумов для легалізації сімейних фермерських господарств з набуттям статусу фізичної особи-підприємця – виробника сільськогосподарської продукції.

2. Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства, Державній регуляторній службі України забезпечити особистим селянським господарствам, які виявили бажання здійснити трансформацію у фермерське господарство сімейного типу, можливість реєстрації такого господарства за принципом «єдиного вікна».

3. Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства України:

- розробити та подати на розгляд Верховній Раді України проект Закону України, направлений на унормування критеріїв віднесення виробників сільськогосподарської продукції за розмірами господарювання до малих, середніх та великих з метою формування та здійснення диференційованої державної аграрної політики;

- розробити державну програму підтримки переходу малих форм господарювання на міжнародні та європейські стандарти забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції з метою підвищення рівня якості та безпечності харчових продуктів.

4. Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики та продовольства, Міністерству фінансів України:

- розробити та погодити з ключовими зацікавленими сторонами зміни та доповнення до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» та інших нормативних актів, які передбачали б доступ всіх

виробників до програм державної підтримки, надаючи пріоритет підтримки малим сільськогосподарським виробникам трудомістких та природоощадних виробництв та інших напрямів, які повинні бути визначені за результатами спеціально проведеного дослідження; поступовий перехід від державної підтримки у вигляді податкових пільг до гарантованої державної підтримки у вигляді бюджетних асигнувань;

- розробити та затвердити бюджетну програму підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, передбачивши фінансове стимулювання трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, в тому числі на безповоротній основі, підтримку фермерів-початківців, навчання та підвищення кваліфікації голів сімейних фермерських господарств, стимулювання створення на основі сімейних фермерських господарств сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, підтримку виробництва екологічної (органічної) продукції;

- розробити державну програму підтримки страхування малих форм господарювання, передбачивши впровадження нових страхових продуктів, а також інструментів зниження ризиків (таких як деривативи).

5. Міністерству аграрної політики та продовольства України:

- розробити навчальні програми надання консультаційних (дорадчих) послуг для малих сільськогосподарських виробників з метою вдосконалення навичок у застосуванні технологій господарювання та управління, поліпшення доступу до фінансів, інвестицій, ланцюгів доданої вартості, зокрема для супроводу програм підтримки;

- проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу для сільськогосподарських виробників та господарств населення про програми державної підтримки через ЗМІ, інтернет ресурси (на сторінці Мінагрополітики), різноманітні заходи, мережі дорадчих послуг, районні профільні управління; вести відкритий реєстр отримувачів державної підтримки (на сторінці Мінагрополітики).

6. Міністерству аграрної політики та продовольства України спільно з обласними та районними державними адміністраціями, установами Національної академії аграрних наук та Сільськогосподарською дорадчою службою:

- запровадити на постійній основі проведення тренінгів, семінарів та курсів для фермерів, сільського населення задля підвищення їхніх кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку, оподаткування кооперативу та його членів, механізми державної підтримки тощо.

Жураковська Л.А.

Відділ безпеки реального сектору економіки
Національний інститут стратегічних досліджень,
квітень 2018 р.